

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

İstanbul 2012

tasavvuf

İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi

Yıl: 13 [Ocak-Haziran 2012] Sayı: 29

ISSN 1302-3543

Bu dergi uluslararası ve ulusal   veri indeksleri tarafından taranmaktadır
tasavvuf hakemli bir dergidir / *tasavvuf* is a refereed journal

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı
İktisadi İşletmesi adına
Dr. Adem Ergül

Editör/Editor

Prof. Dr. Necdet Tosun

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ethem Cebecioglu
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Doç. Dr. Sâfi Arpaguş
Doç. Dr. Süleyman Derin
Arş. Gör. Ercan Alkan
Arş. Gör. M. Nedim Tan

Yazı Takip

K. Yusuf Ünal

Teknik Hazırlık ve Kapak Tasarım

M. Sami Kaya

Kapaktaki Hat

Sâmi Efendi

Yayın Sorumlusu

K. Yusuf Ünal

İletişim Bilgileri/Contact Information

Küçük Çamlıca Mah. Çilehane yolu Cad.
No: 12 Üsküdar-İSTANBUL

Telefon/Telephone

+90 (216) 428 39 60

+90 (555) 405 34 35

Faks/Fax

+90 (216) 327 75 83

e-posta/e-mail

bilgi@tasavvufdergisi.net

web sayfası/web page

www.tasavvufdergisi.net

Baskı-Cilt/Printing House

Erkam Matbaası İkitelli Org. San. Sit.
Turgut Özal Cad. No: 117/4
İkitelli – İstanbul Tel: 0 212 671 07 00

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Arif Nausahahi
Prof. Dr. Arthur F. Buehler
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. Hamid Algar
Prof. Dr. Himmet Konur
Prof. Dr. İlhan Kutluer
Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. M. Erol Kılıç
Prof. Dr. Mustafa Aşkar
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Mustafa Uzun
Prof. Dr. Paul Ballanfat
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Reşat Öngören
Prof. Dr. S. Hayri Bolay
Prof. Dr. Süleyman Uludağ

Sayı Hakemleri/Referees on This Issue

Prof. Dr. Bilal Kemikli
Prof. Dr. Derya Örs
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. Hicabi Kırılangoç
Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. Mustafa Aşkar
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Ömer Çelik
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Salah Elsayed Mahmoud Elserwly
Doç. Dr. Ali Bolat
Doç. Dr. Eyyüp Tanrıverdi
Doç. Dr. Mustafa Çakmakhoğlu
Doç. Dr. Salih Çift
Doç. Dr. Zafer Erginli
Yrd. Doç. Dr. Ali Namli
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Abay
Yrd. Doç. Dr. Sezai Küçük
Dr. Semih Ceyhan

Yazıların ilmi ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimizde yayımlanan yazılar, elektronik veya yazılı bir ortama izinsiz olarak aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yurt İçi Abonelik: 40 TL | Yurt Dışı Abonelik: 50 Euro | Kurumsal: 200 TL

Emir Abdülkadir el-Cezâîrî'nin Velâyet Anlayışı

Ali NAMLI*

Özet

Bu makalede Emir Abdülkadir el-Cezâîrî'nin tasavvufun temel konularından velâyet meselesine bakışı, ilgili nasları yorumlama şekli, velâyetin nübüvvet, vahiy ve Kur'an'la alakası, evliyânın tabaka ve mertebeleri, Hızır'ın peygamber mi velî mi olduğu, velâyetin vehbilîği gibi konulardaki görüşleri ortaya konmuştur. Velâyet konusu çerçevesinde Abdülkadir el-Cezâîrî'nin dayandığı kaynaklar ve şahsiyetler ile tasavvuf kültürüne hâkimiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Abdülkadir el-Cezâîrî, Velâyet, Nübüvvet, Kur'an, Hızır, İbnü'l-Arabi.

Amir Abdülqadir al-Jazâîrî's Views on Sainthood (Walayah)

Abstract

This article will present Amir Abd al-Qâdir al-Jazâ'iri's views on sainthood, which is one of the basic subjects of Sufism, the way of his interpretations of the verses related to the subject, what his opinion was about the relationship of sainthood (walaya) to prophethood (nubuwwa) and the Qur'an, levels and degrees of saints, whether Khidr was a saint or a prophet, and his views on divine origins of sainthood. In this article we have also tried to determine al-Jazâ'iri's mastery over the Sufi tradition within the context of the subject of sainthood based on his sources of information

Key words: Abd al-Qâdir al-Jazâ'iri, Walâya (Sainthood), Nubuwwa (Prophethood), the Quran, al-Khidr, Ibn Arabi.

Giriş

Abdülkadir el-Cezâîrî (1808-1883) cesur, akıllı ve dindar bir idareci, Cezâîr emîri, devlet kurucusu, siyâset adamı, savaşlar idare eden bir komutan, İslâm mücâhidi, değerli bir ilim ve fikir adamı, mutasavvıf, iyi bir edîb ve şâirdir. Bir şahsiyette toplanması zor ve nâdir görülen böylesi pek çok meziyeti kendisinde birleştirmesi dolayısıyla tarihte benzerine az rastlanan, XIX. yüzyılın önemli simalarından birisidir.¹

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (alinamli@hotmail.com)

1 Geniş bilgi için bk. Abdülkadir b. Muhyiddîn el-Cezâîrî, *Müzekkirâtü'l-Emîr Abdülkâdir: Sîretün zâtiyye*, thk. Muhammed es-Sağîr Benânî-Mahfûz Semâtî-Muhammed es-Sâlih el-Cûn, Cezâyir: Şirketü Dâri'l-Ümme, 3. Baskı, 1998; Muhammed b. Abdülkadir el-Cezâîrî, *Tuhfetü'z-zâîr fî meâsiri'l-Emîr Abdülkâdir ve ahbâru'l-Cezâîr*, I-II, İskenderiye 1903; Charles Henry (Colonel) Churchill, *The Life of Abdel Kader, Ex-Sultan of the Arabs of Algeria*, London 1867; Michel Chodkiewicz, *The spiritual writings of Amir Abd al-Kader*, translated by James Chrestensen-Tom Manning, Albany: State University of New York, 1995; Bruno Etienne, *el-Emîr Abdülkâdir el-Cezâîrî*, trc. Michael Huri, Beyrut 1997; Ercüment Kuran, "Abdülkâdir el-Cezâîrî", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 232-233; Ramazan Muslu, *Emir Abdülkâdir el-Cezâîrî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2011.

Velâyet meselesi tasavvufun temel konularından birisidir. Nitekim tasavvufun klasik eserlerinden *Keşfü'l-mahcûb*'un müellifi Hücûvîrî (v. 465/1072) velâyet konusunu tasavvufun merkezine yerleştirmiştir. Ona göre tümü ile tasavvuf ve ma'rifet yolunun kaidesi ve esası, velâyet ve velâyetin kabul edilmesi temeline dayanır. Sûfîler velâyeti kabul konusunda müttefik olmakla birlikte onlardan her biri bunu farklı bir ifâde ile açıklamıştır.²

İbrâhim b. Edhem (v. 161/778), Ma'rûf-i Kerhî (v. 200/815), Bâyezid-i Bistâmî (v. 234/848), Ahmed b. Hadraveyh (v. 240/854), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (v. 245/859), Yahyâ b. Muâz er-Râzî (v. 258/871), Ebû Hafs el-Haddâd (v. 260/874), Ebû Saîd el-Harrâz (v. 277/890), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (v. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), Ruveym b. Ahmed (v. 303/915-916), Ebû Bekir el-Vâsîtî (v. 320/932), Ebû Ali el-Cûzcânî (v. III/IX. yüzyıl), Ebûl-Hasan el-Bûşencî (v. 348/959), en-Nasrâbâdî (v. 367/978) ve Ebû Osman el-Mağribî (v. 373/983) gibi birçok ilk dönem zâhid ve sûfîsi velînin tanımı, evliyânın âlâmetleri, sıfatları, özellikleri, evliyâdan olmak için yapılması gerekenler ve kerâmet gibi konularda söz söylemişlerdir.³

Hatmü'l-evliyâ adlı eserin sâhibi Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932) nübüvvet ve velâyet konusunu düzenli ve detaylı bir şekilde ele alan, meselelerini ortaya koyan ilk sûfî kabul edilir. O, velî kavramı ve tahlili, evliyânın zâhirî ve bâtinî özellikleri, velînin kendi konumu ve insanların velînin velîliği hakkındaki bilgileri, velînin günah işlemesi meselesi, velâyet nübüvvet ilişkisi, nebî-velî kıyaslaması, çeşitli velâyet mertebeleri ve özellikleri, kerâmet, velâyetin kesbî mi vehbî mi olduğu ve hatm-i velâyet gibi konuları ele almış, çoğu velâyetle ilgili yüz elli yedi kadar soru sormuş ve bunları cevapsız bırakmıştır.⁴

2 Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 326.

3 Örnek olarak bk. es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1419/1998, s. 85, 95, 100, 107; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, Kahire 1974, VIII, 367; X, 38, 40, 49, 60, 198, 229, 247, 248, 280, 376, 379; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, II, 418-420; Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 333-334; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali, Kahire 2000/1421, II, 312; Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul 2008, s. 315-320.

4 Bk. Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, thk. Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut 1965, s. 114-446; a.mlf., *Velîğin sonu: Hatmu'l-evliyâ: Velayet ve Nübüvvet Tartışması*, haz. Salih Çift, İstanbul 2006, s. 43-199; Salih Çift, "Hatmu'l-evliyâ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320-932)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: VI, sayı: 15, s. 371-375; a.mlf., *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 320-389.

Hakîm et-Tirmizî'nin velâyet anlayışının bazı yönlerinin de içinde bulunduğu birtakım düşüncelerinin kendi zamanından itibaren bazı sûfiler tarafından da tenkit edildiği, görmezden gelindiği ya da en azından sükût ile geçiştirildiği söylenebilir. Nitekim Ca'fer el-Huldî (v. 348/959)'ye; "Sende hiç Tirmizî'nin kitaplarından var mı?" diye sorulunca, "Hayır, ben onu sûfilerden saymam."⁵ diye cevap vermiştir. es-Serrâc (v. 378/988), el-Kelâbâzî (v. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (v. 386/996), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (v. 421/1021), Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), el-Kuşeyrî (v. 465/1072), el-Gazzâlî (v. 505/1111), Rûzbihân el-Baklî (v. 606/1209), ve Necmeddîn-i Kübrâ (v. 618/1221) gibi İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)'den önceki müellif sûfiler, eserlerinde -her biri değişik boyutlarda olmakla birlikte- velâyet konusunun klasik meselelerine değindikleri halde⁶ Hakîm et-Tirmizî'nin özellikle hatm-i velâyet gibi konulardaki görüşlerine yer vermemişler, âdeta onun bazı düşüncelerini görmezden gelmişlerdir.⁷ Hücvîrî ise Hakîm et-Tirmizî hakkında; "Nazarımda o gayet muazzam bir zâttır. Zira gönlüm onun avı olmuştur." der. Şeyhinin onun hakkında "Muhammed Tirmizî bir dürr-i yetimdir, eşi menendi yoktur, bütün âlemde onun bir misli mevcut değildir."⁸ şeklinde takdir ifâdeleri kullandığını nakleder. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*'da Hakîm et-Tirmizî'nin velâyetle ilgili görüşlerine önemli ölçüde yer vermekle birlikte, onun hatm-i velâyet gibi tartışmalara kapı aralayacak görüşlerinden bahsetmemiştir.⁹ Hakîm et-Tirmizî hakkında olumlu kanaate sahip olan ve eserinde ona geniş yer veren müelliflerden birisi de Ferîdüddîn-i Attâr (v. 618/1221)'dir.¹⁰

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî *el-Lüma*'da mucize ve kerâmete özel bir bölüm ayırarak velîlerin kerâmetlerinin delillerini ortaya koymuş, kerâmet konusunda düşülen yanlışlara dikkat çekmiş, velâyeti nübüvvetten üstün görenleri tenkit etmiştir.¹¹ el-Kelâbâzî *et-Taarruf*un yirmi altıncı bölümünü evliyânın kerâmetlerine ayırmış, velînin nebîye tâbi olduğu ve ona uy-

5 es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 326.

6 Bk. Ali (Michel) Chodkiewicz, *el-Velâye ve'n-nübüvve inde's-şeyhi'l-ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, Fransızca'dan Arapça'ya trc. Ahmed et-Tayyib, Merakeş 1999/1419, s. 35-52.

7 Bu konu ile ilgili farklı değerlendirmeler için bk. Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 18-19.

8 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 244.

9 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 325-362.

10 Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiratü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2005, s. 476-484.

11 Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ-Abdülbâkî Sürûr, Mısır 1380/1960, s. 390-408, 535-536; krş. a.mlf, *el-Lüma: İslâm Tasavvufu*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996, s. 309-323, 426-428.

duğu, velînin velî olduğunu bilmesi ve bunun sonucu olarak âhîret ve âkîbet korkusunun ondan yok olup olmayacağı ve velâyetin türleri gibi konular üzerinde durmuştur.¹² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*'da mukarrebûndan makâmât ehli olanların özelliklerini âyetlerle ortaya koymuş, mukarreb velîlerin seçkinlerini Allah'ı bilenler, Allah'ı sevenler ve Allah'tan korkanlar olarak üçe ayırmıştır.¹³ Abdülkerîm el-Kuşeyrî *er-Risâle*'de velâyet ve evliyânın kerâmetleri konusuna ayırdığı iki bölümde velî kelimesinin anlamı, velînin mahfûz olması, velînin kendisi ve başkaları tarafından velî olup olmadığının bilinmesi, velîlerin nihâyetinin peygamberlerin bidâyeti olması, velînin alâmetleri ve özellikleri, velîlerden korku hâlinin sâkıt olup olmaması, velînin âkîbetinden emin olup olamayacağı ve kerâmet gibi konuları ilk dönem sûfilerinin sözlerinden ve menkıbelerinden de nakillerde bulunarak açıklamıştır.¹⁴ el-Gazzâlî velâyet konusuna müstakîl bir eser ya da kitaplarında ayrı bir bölüm tahsis etmese de başta *İhyâ* olmak üzere eserlerinde dağınık olarak velâyet konusuna yer vermiş, çoğu zaman peygamberlerin ardından velîleri zikretmiş, peygamberlerin mertebesinin üstünlüğünü vurgulamış, velâyetin mâhiyeti, şartları, evliyânın bâzı özellikleri, halleri, ilimleri, amelleri, dereceleri ve âdetleri; ilham, keşf, sâdik rüyâ gibi hususların evliyâda bulunmasını inkar eden kimsenin peygamberleri de inkâr etmiş olacağı ve dinden tamamen çıkacağı, evliyâyâ karşı kibirlenmemek, evliyânın kabirlerini ziyâret ve kerâmet gibi konulara değinmiştir.¹⁵

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî velâyet konusunda şümüllü bir nazariye ortaya koymuş, velâyetle ilgili yeni meseleleri gündeme getirmiş, Hakîm et-Tirmizî'nin sorduğu sorulara cevap vermiş,¹⁶ zikrettiği problemlerin çözümünü için yeni kavramlar ihdâs etmiş, bazı kavramlara yeni anlamlar

12 el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, Beyrut 1413/1993, s. 79-88; krş. a.mlf., *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1979, s. 106-117.

13 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, Beyrut 1426/2005, I, 194-198.

14 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, II, 416-420, 520-558.

15 Örnek olarak bk. el-Gazzâlî, *İhyâ ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y., I, 52, 53, 72, 82, 124, 170, 277, 329; II, 121, 227, 247; III, 8, 18, 20, 22, 26, 98, 212, 223, 243, 273, 311, 381, 382, 384; IV, 115, 176, 192, 193, 203, 356, 357, 358, 361, 462, 504; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr*, thk. Ebû'l-Alâ Afifî, Kahire: ed-Dâru'l-kavmiyye li't-tibâa ve'n-neşr, t.y., s. 20, 21, 77, 78, 81; a.mlf., *Mizânü'l-amel*, thk. Süleyman Dünyâ, Mısır 1964, 208, 209, 222, 223, 224, 257, 302.

16 İbnü'l-Arabî, *el-Cevâbü'l-müstakîm ammâ seelehü et-Tirmizî el-Hakîm*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3750, vr. 240^a-253^a; a.mlf., *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut ty., II, 39-139.

yüklemiş ya da içini doldurmuştur.¹⁷ İbnü'l-Arabî'nin takipçileri, şârihleri ve doktrinini yayanlar genellikle onun bu konu ile ilgili görüşlerini açıklamışlar, özetlemişler ve tekrarlamışlar, muhâlifleri ise bazı yönlerden tenkit etmişlerdir.¹⁸ Ana çerçevesi ve çizgisi belli olan velâyet konusunun İbnü'l-Arabî'den sonraki dönemde büyük bir değişikliğe uğramadığını söylemek mübâlağa olmasa gerektir.¹⁹

Velâyet konusunu bütün yönleriyle bir makalenin sınırları içerisinde ele almak mümkün olmadığı gibi bu makalenin amacı da değildir. Dolayısıyla konunun belli başlı meselelerini ve tarihî seyrini bu şekilde hatırlattıktan sonra Emir Abdülkadir'in konuyla ilgili görüşlerine geçmek istiyoruz.

I. Abdülkadir el-Cezâiri'ye Göre Velâyetin Mânâsı ve Velâyetle İlgili Bazı Nasların Yorumu

Emir Abdülkadir el-Cezâiri *Kitâbü'l-Mevâkıf fi ba'zı işârâti'l-Kur'ân ile'l-esrâri ve'l-maârif* adlı eserinde velâyet konusunu özellikle "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."²⁰ âyetine ve "Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı harb ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihâyet ben onu severim. Kulumu sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse onu mutlaka veririm, bana sığınırsa onu korurum."²¹ kudsî hadîsine dayandırır.

Emir Abdülkadir'e göre velâyetin mânâsı; hicabları kaldırmak, kulluğu O'na has kılmak, O'na tevekkülde sâdık olmak, zâhiren ve bâtinen O'na yönelmek (inhiyâş) sûretiyle Allah'a yaklaşmaktır. Böyle bir velâyeti elde

17 İbnü'l-Arabî'nin velâyet anlayışı hakkında bk. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi: el-hikme fi hudûdi'l-keleme*, Beyrut 1981, s. 377-382, 961-971, 1038-1053, 1231-1241; Chodkiewicz, *el-Velaye ve'n-nübüvve inde's-şeyhi'l-ekber*, s. 53-172; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9, 2008, sayı: 21, s. 222-253.

18 Örnek olarak bk. İbn Teymiyye, *el-Fark beyne evliyâi'r-Rahmân ve evliyâi's-şeytân* (*Mecmû'u'l-Fetâvâ* içinde), thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Medîne 1416/1995, XI, 156-310; ayrıca bk. Çakmaklıoğlu, agm, s. 213-222.

19 Hicri IX. yüzyıla kadar olan döneme âit çoğu yayımlanmamış velâyet konusu ile ilgili Osman Yâhyâ'nın derlediği literatür için bk. Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, s. 447-514.

20 Yûnus 10/62.

21 Buhârî, "Rikâk", 38.

etmek için amel işlemek ibâdete zarar veren bir illet değildir. Amellerde ihlâs icmâ ile zorunludur. Ehlullah, bir kimsenin ihlâsının ancak nefsin ölümünden sonra sahih/geçerli olacağı üzerinde birleşmişlerdir. Nefsin ölümü ancak kendi hakikatini ma'rifetten sonra olur ki bu onun Rabbini ma'rifeti için şarttır. İnsan yaptığı amel ile harikulâdeliklerin, kerâmetlerin ortaya çıkması, ününün yayılması ve halkın kendisine yönelmesi mânâsına olan velâyeti kastettiği zaman kimse bunun bir illet, hatta şirk olduğunda şüphe etmez. "Allah'a ulaşmayı arzu ettiği sürece kimse Allah'a vâsıl olmaz." diyen kimsenin sözü²² de bu mânâyâ hamledilir.²³

Allah'a yakınlık mânevî bir yakınlıktır. Bu ise ancak bilgisizlik perdesinin kaldırılması ile olur. Yoksa Hak bize şah damarımızdan daha yakındır.²⁴ Bizi Hak'tan uzaklaştıran, ancak bilgisizliktir. Bizi O'na yaklaştıran ise ancak ilimdir. Kudsi hadisteki Allah Teâlâ'nın, "Kulumu sevince de onun işiten kulağı (...) olurum." sözünün anlamı, 'ondan bilgisizlik perdesini gideririm de işi hakikati üzere tanır' demektir. Burada kastedilen nâfile ibâdetlerle yaklaşan, yâni Allah Teâlâ'ya yakınlığı talep eden kimseden Allah'ın perdeyi kaldırmasıdır ki bu velâyet mertebelerinin başlangıcıdır.²⁵ Bu yüce bir rütbedir, fakat sâhibi kâmil değildir. Çünkü bu kimse kendisinin kâim ve mevcut bir zâtı ve nefsi olduğu, Hakk'ın ise işitme, görme, el ve ayak gibi kendisinin sıfatları olduğu görüşündedir. Çünkü nefsinin varlığı onun yanında şüphesiz (mukarrer) ve fiilleri ise Hak Teâlâ ile dir. Ondandır daha yüce ve kâmil olan kimsenin durumu ise bunun aksinedir. O, nefsinin Hakk'ın sıfatları gören,

22 Emir Abdülkadir'in "لا يصلُ أحدٌ إلى الله مادامَ يشتهي الوصولَ إليه" şeklinde ifâde ettiği bu sözün aslı, İbn Atâullah el-İskenderî (v. 709/1309)'nin şeyhi Ebü'l-Abbâs el-Mürsi (v. 686/1287)'den bizzat işittiği "لن يصل الولي إلى الله تعالى حتى تنقطع عنه شهوة الوصول إلى الله تعالى" (Veliden Allah Teâlâ'ya vuslat arzusu/şehveti sona ermeden aslâ Allah Teâlâ'ya vâsıl olamaz.)" sözü olmalıdır. Ebü'l-Abbâs el-Mürsi'nin sözü de muhtemelen şeyhi Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî (v. 656/1258)'nin "لن يصل الولي إلى الله ومعه شهوة من شهواته أو تدبير من تدبيراته أو اختيار من اختياراته" (Veli arzularından/şehvetlerinden bir şehvet, tasarruflarından bir tasarruf ve tercihlerinden bir tercih kendisinde olduğu halde Allah'a vâsıl olamaz.)" sözüne dayanmaktadır. İbn Atâullah'ın yorumuna göre şeyhinin sözündeki 'arzunun sona ermesi', bıkmalıktan değil edeb bakımındandır. Allah'a vâsıl olacak velide işini Allah'a bırakma (tefvîz), O'nun irâde ve tercihinin güzelliğini müşâhede hâli gâlib olur da kontrolü O'na bırakır ve kendisini O'na teslim eder. Veli Allah'ın yanında tercihte bulunmanın âfetlerini bildiği için Mevlâsının yanında hiçbir tercihte bulunmaz. (Bk. İbn Atâullah el-İskenderî, *Letâifü'l-minen*, nşr. Abdurrahmân Hasan Mahmûd, Kahire 1413/1992-1993, s. 202; Abdülhalim Mahmûd, *Kazıyyetü't-tasavvuf: el-medresetü's-Şâzeliyye*, Kahire: Dâru'l-Maârif, ty., s. 191-192.)

23 Emir Abdülkadir el-Cezâiri, *el-Mevâkifü'r-rûhiyye ve'l-füyûzâtü's-Sübbühiyye*, haz. Âsım İbrahim el-Keyyâli, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2004/1425, Mevkıf: 67, I, 125.

24 Bk. Kâf 50/16.

25 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 67, I, 125.

Hakk'ın işitmesi, görmesi, kelâmı olan kimsedir. Bu kimse kendisinden öncekine göre daha kâmil olsa da onda da eksiklik kalıntısı vardır. Çünkü onun 'ayn'ı bir bütün olarak yok olmamıştır. Bu ikisinden derecesi daha yüksek olan kimse ise fenâ ve mahvk'ı elde edendir. Çünkü o takyîdden sonra ıtlâka dönmüş, ismi, 'ayn'ı ve şekli kalmamış ve kendisine “Bugün hükümrانlık kimindir?”²⁶, “Sen, onlardan herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya onlara ait cılız bir ses işitiyor musun?”²⁷ diye nidâ edilmiştir. Bu fenâda gerçek rü'yet meydana gelir. Çünkü bu kimse âlemden ve nefsinden ancak Hakk'ı rü'yet ile gâib olmuştur. Aslında gören ve görülen birdir ve taaddüd îtibârîdir. Bu rü'yet dışında hakkında “rü'yet” denilen şeyler mecazdır. Bâzı sâlikler kurb-i nevâfil ve kurb-i ferâizden önce fenâ ve mahva ulaşırlar ki onlar Hakk'ın inâyeti ile cezbolunan sâliklerdir (sâlik-i meczûb).²⁸

“Onun işiten kulağı (...) olurum.” sözünde Hak Teâlâ'nın işiten ve işitme, konuşan ve konuşma olması şeklinde işin hakikatine îmâ vardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın hâdis olan kulun zâtı ile kâim bir sıfat olması doğru olmaz. Zîrâ Hak Teâlâ zâttır, (sadece) sıfat değildir. Zâten bir zât başka bir zât ile kâim olmaz. Şu halde bu hadisin lafzı mânâsından farklıdır. Çünkü lafzı kulun *ayn*ının varlığını ve kesinliğini, mânâsı ise kulun *ayn*ının/varlığının yokluğunu, *mahv*ını ve Hak Teâlâ'dan başka bir varlık olmadığını bildirmektedir. Ayn da sıfat da O'dur. İlim ve ademde kulun ayn-ı sâbitesinin hükümleriyle zâhir olan O'dur. Çünkü kul ezel bakımından yok olduğu gibi ebed bakımından da yoktur.²⁹

Emir Abdülkadir “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”³⁰ âyetindeki “âlimler”i mutlak âlimler olarak değil de Allah'ı bilen âlimler olarak tefsir eder. Çünkü her âlim Allah'tan korkmaz ve her ilim de haşyet vermez. Ardından Emir, şunları söyler:

“İlim dışında Allah Teâlâ'nın evliyâsına bağışladığı haller, makamlar, mükâşefeler ve hârikulâdelikler gibi her şeyin bâtınının şer, istidrâc ve mekr olması mümkündür. İlim Allah'ın evliyâsına bağışladığı şeylerin en üstünüdür. Çünkü onun mekr ve istidrâc için bir tuzak olması mümkün değildir. Ben bu ilimle ulemâ-i billâhın ilmini kastediyorum. Çünkü bu ilim senin mümkün bir varlık olduğunu ve her nefeste Allah Teâlâ'ya muhtaç bulunduğunu sana gösterir. İşte bu senin ubûdiyyetindir. Gaflete düşecek, unutacak ve uyuyacak olursan, bu konuda değişmesi, başkalaşması ve başka bir hale geçmesi müm-

26 el-Mü'min 40/16.

27 Meryem 19/98.

28 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 31, I, 80-81.

29 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 31, I, 81.

30 Fâtır 28/35.

kün olmayan sahih bir asla başvurursun. Çünkü ilmin cehle/bilgisizliğe dönüşmesi imkansızdır.”³¹

Emir Abdülkadir “De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.”³² âyetindeki “akrabalık sevgisi (المودة في القربى)” ifâdesini ‘bana yakın kılınanların (mukarrabîn) sevgisi’ diye açıklar. Bu açıklamanın tefsir olarak değil işâret yoluyla olduğunu da belirtir. Onlar Allah’ın dostları, seçkin kulları, O’nun koyduğu sınırlara riâyet eden, O’nu ve celâlini tanıyan/ârif kimselerdir. Rasûlullah (s.a.) onlar hakkında Rabbinden naklettiği bir hadiste: “Kim benim bir velîme eziyet ederse, bana harp açmış olur”, bir rivâyette ise “Ben ona harp ilan ederim” buyurmuştur. Sûfiler topluluğunun efendilerinden birisi “الأقربون أولى بالمعروف (Daha yakın olanlar iyilik yapmaya daha lâyıktırlar.)”³³ şeklindeki rivâyetteki “daha yakın olanlar” sözü ile Allah’a daha yakın kılınanların (mukarrabûn) kastedildiğini söylemiştir.³⁴ Onlar insanlardan her türlü iyilikle mukabele edilmeye ve her türlü güzellikle kendilerine sevgi gösterilmeye en lâyük olanlardır. Allah’a yakınlıkta yakın vardır, daha yakın vardır. Allah’a yakınlığı *kurb-i nevâfil* olan yakındır. Yakınlığı *kurb-i ferâiz* olan ise daha yakındır. Onların Allah Teâlâ’ya yakınlıkları, Allah’ın isimleriyle tahalluk ve tahakkuklarına göredir. Kâmil ve mükemmel, Allah’ın zâtı ile vücûbu dışında ilâhî isimlerin hepsi ile zuhûra eren kimsedir.³⁵

Abdülkadir el-Cezâirî “Kur’an ehli Allah ehlidir”³⁶ hadisinde “Allah ehli” ile tevhîd-i hâs ehlinin, tevhîdin tecrîdi ve tefrîd makâmının sâhiplerinin kastedildiğini söyler. “الأهل” kelimesi lügatte ‘yakınlar’ demektir. Burada “Allah ehli” mânevî yakınlık ile O’na yakın olanlar ve O’nun katında yakın kılınanlar demektir. Onlar Allah’a yardım edenler, dâvetine karşılık verenler ve tâatine icâbet edenlerdir. Bu nübüvvet ve kemâlî velâyet makâmıdır. Bu makâmda kâim olanlar, hakikat ehli sûfilerin yolu üze-

31 el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 211, I, 378.

32 eş-Şürâ 42/23.

33 el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, Beyrut 1418/1997, I, 146.

34 Emir Abdülkadir’in “sûfiler topluluğunun efendilerinden birisi” dediği bu kimse İbnü’l-Arabî’nin ilk şeyhi Ebü’l-Abbâs el-Ureybî olmalıdır. Onun bu rivâyeti bu mânâda yorumladığı *Fütühât*’ta birkaç kez zikredilmektedir. Bk. İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, I, 244, 574; III, 532; IV, 416.

35 el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 284, II, 98.

36 Hadisin tamamı şöyledir: Enes b. Mâlik (r.a.)’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Şüphesiz insanlardan Allah’a yakın olanlar vardır.” Sahâbiler: “Yâ Rasûlallah! Allah’a yakın insanlar kimlerdir?” diye sordular. Rasûlullah: “Onlar Kur’an ehli, Allah ehli ve Allah’ın has kullarıdır.” buyurdu. (İbn Mâce, Mukaddime, 16)

re Allah'ı ma'rifete ve tevhîde; fenâ, bakâ, sekr, sahv ve benzeri hallere sülûke, nefsin engellerini aşmaya, en yüksek zirveye kadar makamları geçip zâtî vahdete ulaşmaya dâvet edenlerdir. Kur'an'ı taşıyanlar (hamele) ise Rasûlullah (s.a.)'in hallerini taşıyanlardır. Onların mukabili ise furkân ehlidir. Onlar ise Rasûlullah (s.a.)'in ehlidir. Şer'î hükümlerin zâhirini ikâme etmeye, zâhiren Rasûlullah (s.a.)'in sözlerinden ve fiillerinden ibâret olan sünnet yoluna girmeye, muâmele sâhiplerinin yolları üzere yürümeye dâvet ederler. İşte bu risâlet mertebesidir. Bu mertebede kâim olanlar, kendilerine tâbi olanlar tarafından tercih edilen mezhep sâhibi mutlak müctehidlerdir.³⁷

II. Velâyetin Nübüvvetle Alâkası

Abdülkadir el-Cezâirî, Ali el-Havvâs (v. 941/1535)'in³⁸ “O (Kur'an), şüphesiz değerli bir elçinin getirdiği sözdür.”³⁹ âyetinin tefsirine dâir söylediği “Çünkü o nübüvveti ile velâyetinin arşına/tahtına yerleşmiştir. Bunlar bir su ile sulanan dört gözdür/pınardır.”⁴⁰ şeklindeki ifâdesini şöyle açıklar:

“En iyisini Allah bilir, o ‘dört göz/pınar’ ile *velâyet*, *velâyet nübüvveti*, *teşri' nübüvveti* ve *risâleti* kastetmektedir. Çünkü bu gözlerden biri ile bakmayan kimse kördür. Velâyet, Allah ile kulu arasındaki özel yönün/ilişkinin (vech-i hâs)⁴¹ ismidir. Velâyet nübüvveti, velîde Hak ile halk arasında ortak olan yönün/ilişkinin (vech) ismidir. Teşri' nübüvveti, kimseye ihtiyaç duymaksızın kendi kendine Allah'a kulluğunda (taabbüdât) müstakil yönün/ilişkinin (vech) ismidir. Risâlet, kul ile diğer yaratılmışlar arasındaki yönün/ilişkinin (vech) ismidir. Bütün bunlar bir asla ircâ olunur ki o en büyük dâire olan velâyettir. İsimleri değişse de o bir su ile sulanır.”⁴²

Peygamberler daha yakın menzile, daha yüksek makam ve nübüvvet mertebesi ile velîlerden ayrılmışlardır. İlimleri konusuna gelince peygamber-

37 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 159, I, 294.

38 Abdülvehhâb eş-Şa'rânî *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'da şeyhi Ali el-Havvâs'a, “kardeşim” dediği Şeyh Efdalüddin'in sorduğu bazı soruları ve şeyhinin verdiği cevapları zikreder (Bk. eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Levâkahu'l-envâr fi tabakâti'l-ahyâr)*, nşr. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1418/1997, s. 514-515). Ali el-Havvâs'ın verdiği cevaplardan bir kısmının ne anlama geldiği Abdülkadir el-Cezâirî'ye de sorulmuş, o da bunları izah etmiştir (Bk. el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 291, II, 113-120).

39 et-Tekvîr 81/19.

40 eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, s. 514.

41 İbnü'l-Arabî'de “vech-i hâs” kavramının kullanımı için bk. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi*, s. 1139-1141.

42 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 291, II, 119. Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin görüşleri için bk. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi*, s. 1038-1050, 1231-1241.

berde olmayan bazı ilimler velîde olabilir. Bu durum Muhammed ümmetin peygamberlerinin kadrinin yüceliği ve her mahlûkun üzerinde bir şerefe sâhip olması sebebiyle bu ümmetin âlimlerine şeref bahşetmek içindir. Bir rivâyette “Ümmetimin âlimleri diğer ümmetlerin peygamberleri gibidir.” ve “Ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları’nın peygamberleri gibidir.”⁴³ diye geçmektedir. “Âlimler” ile mutlak olarak âlimler değil evliyâ kastedilmiştir. Emir Abdülkadir, Abdülkadir el-Geylânî (v. 561/1166)’nin “Ey peygamberler topluluğu size lakab/unvan verildi, bize ise size verilmeyen verildi.”⁴⁴ sözü ile Yemenli sûfilerden Ebü’l-Gays b. Cemîl (v. 651/1253)’in “Biz peygamberlerin sâhilinde durduğu bir denize daldık.”⁴⁵ sözünün bu babda söylendiğini belirtir. İbnü’l-Arabî’nin de “Bu ümmette rütbesi peygamberlerin rütbesine ulaşan kimseler vardır. Ancak bu, teşrî’ konusunda değildir.”⁴⁶ dediğini aktarır. Yine onun kitaplarından birisinde şöyle dediğini nakleder: “Rasûlullah (s.a.) bana: “Ben hariç başka peygamberlere verilmeyen şeyler sana verildi.” Bu konuda bir velî olan Hızır’ın nebî olan Mûsâ’dan daha bilgili olduğuna Allah’ın şâhitlik etmesinin⁴⁷ yeterli olduğunu söyler. Özellikle Muhammedî verâsetin hatmi, ilmî sıfatın ve Ahmedî velâyetin mazharı, Muhammed (s.a.)’e niyâbeten her velîye, hatta peygamberlikleri cihetinden değil de velâyetleri cihetinden peygamberlere imdâd eder.⁴⁸

Hz. Mûsâ’nın Hızır’a: “Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı?”⁴⁹ diye sormasında, bazen büyük olanın küçüğün sâhip olduğu birtakım ilimleri bilemeyeceğine işâret vardır. Bu ise Allah’a dâir ilimle (ilm-i billah) ilgili

43 es-Süyûtî ve İbn Hacer bu rivâyet için “Lâ asle leh/bilinen bir senedi yoktur.” demişlerdir. Rivâyetle ilgili diğer değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 60.

44 İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, II, 90.

45 Emir Abdülkadir gibi Abdülkerîm el-Cilî’nin de Ebü’l-Gays b. Cemîl’e nisbet ettiği (*el-İnsânü’l-kâmil*, Kahire 1390/1970, I, 124) bu söz Bâyezid Bistâmî’ye de nisbet edilmiştir. Abdülkadir el-Geylânî, Ebü’l-Abbâs el-Mürsî ve Ali b. Muhammed Vefâ (v. 807/1405)’nin bu sözü peygamberlerin üstünlüğü mânâsına yorumlamaları için bk. eş-Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, s. 307, 338; Abdurrahmân el-Bedevî, *Şatahâtü’s-süfiyye*, Kuveyt 1978, s. 31.

46 İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, I, 545.

47 Bk. el-Kehf 18/65-66; Buhârî, “Tefsîr”, “Kehf” 2, 3, 4, “İlm” 16, 19, 44, “İcâre” 7, “Şurût” 12, “Bed’ü’l-halk” 11, “Enbiyâ” 27, “Tevhîd” 31; Müslim, “Fedâil”, 170, (2380); Tirmizî, “Tefsîr”, “Kehf”, (3148); Ebû Dâvûd, “Sünnet” 17, (4705, 4706, 4707).

48 el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 295, II, 138. Hatm-i velâyet-i Muhammediyye konusu için bk. İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-hikem*, nşr. Ebü’l-Alâ Afîfî, Beyrut 1980, s. 62-64.

49 el-Kehf 18/66.

değil kâinatla ve âlemde meydana gelen hususlarla ilgilidir. Peygamberler, yâni nübüvvet-i hâssa sâhipleri Allah'ı velîlerden -isterse evliyânın enbiyâsından olsun- daha iyi bilirler.⁵⁰

Sûfiler “Velâyet risâletten efdaldır.”⁵¹ sözü ile, mutlak olarak velâyeti değil bir peygamberin velâyetinin risâletinden daha üstün olduğunu kasdederler.⁵² Çünkü peygamberin velâyeti Allah Teâlâ'ya bakan yüzüdür. Bununla ilgili olarak Peygamberimiz: “Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki o vakitte beni ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir nebî kuşatabilir.”⁵³ buyurmuştur. Peygamberin risâleti halka bakan yüzüdür. Bununla ilgili olarak peygamberimiz: “Bazan kalbimin perdelendiği olur.”⁵⁴ buyurmuştur. Çünkü Peygamberimiz peygamberliğin ağırlıklarını taşımak, insanlara akılları ve mertebeleri kadar konuşmak ve şer'î hükümleri onlara tebliğ etmekle mükellefti. Bu (risâlet), Allah katında yakınlığa vesile olacak şeylerin en büyüğü ve ibâdetlerin en yücesi olsa da, onun Rabbi ile halveti ve her şeyden kesilip ona yönelmesi gibi değildir.⁵⁵

Îsâ (a.s.) gibi Muhammed (s.a.)'den sonra gelen hiçbir velî ve nebî onun şeriatını çığneyemez ve ondan bir şey değiştiremez. Kurban ve velâyet menzillerinde mertebesi büyük, kâmil bir velînin ulaşacağı son nokta, Hak Teâlâ'nın kendisine Muhammed (s.a.)'in şeriatından insanların bilmediklerini tanıtmaması ve bu hükmün onun şeriatından olduğunu, nakledenlerin onun hakkında hata edip onunla amel etmediklerini; başka bir hükmün onun şeriatından olmadığını, nakledenlerin onun hakkında hata edip onu şeriata soktuklarını haber vermesidir. Bundan başkası değildir. Öyleyse Muhammedî şeriatın zinciri sâlikin de, vâsılın da, Allah'ı bilen de câhilin de boynundan ayrılmaz.⁵⁶ Âlemin yaratılışından ebediyete kadar her nebî ve velîye yardım eden Muhammed (s.a.)'dir. Bunu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Bir velî ‘Hak bana şöyle şöyle söyledi’ dediği zaman bu ancak onun rûhâniyeti vâsıtasıyladır. Büyükler bunu bilmemezlik etmezler.⁵⁷

50 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 255, II, 22. Bu konuyu krş. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, s. 62-63.

51 Bk. Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 356-362; Ebü'l-Alâ Afifi, *et-Tasavvuf es-sevra er-rûhiyye fi'l-İslâm*, İskenderiye 1963, s. 303-308.

52 Aynı konu için bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, s. 135.

53 el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 156.

54 Müslim, “Zikir”, 41; Ebü Dâvûd, “Vitr”, 26.

55 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 92, I, 171.

56 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 161, I, 297.

57 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 161, I, 297.

Evliyânın ilimleri, Muhammed (s.a.)'in getirdiklerinin üzerine bir ziyâde/fazlalık değildir. Çünkü onlar yeni bir emir, yasak, sınırlama veya vücûb getirmezler. Hak Teâlâ onlara sadece Muhammed (s.a.)'in getirdiklerinin sınırlarını, hakikatlerini, bânınlarını ve hikmetlerini keşf eder. Çünkü her zâhirin bir bânını vardır. Zâhiri onun mülkü, bânını ise melekûtudur.⁵⁸

Veli insanları Allah'ı ma'rifete ve tevhîde; sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde Muhammed (s.a.)'e uymaya dâvet etmekle emrolunan Muhammedi vâristir. "De ki: "İşte benim yolum budur: Allah'a basiretle dâvet ederim. Ben ve bana uyanlar..."⁵⁹ âyetinde kastedilen de budur. Yâni özel bir yoldan Hz. Peygamber'e uyan, körlük ve bilgisizlik ile değil Hz. Peygamber'in dâvet ettiği gibi Allah'a basiretle dâvet eder.⁶⁰

Abdülkadir el-Cezâirî, Hz. Mûsâ'nın "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim."⁶¹ şeklindeki sözünü şöyle açıklar: Mûsâ (a.s.) da her ârif de Hak Teâlâ'yı görmenin az veya çok, latîf veya kesîf perdeleri gerektirdiğini bilir. Dünyada da âhirette de perde olmadan Hakk'ı görmek imkânsızdır. Fakat görenler, hicabların çokluğu ve azlığı, kesâfeti ve letâfeti konusunda birbirlerinden ayırdılar. Muhammed (s.a.)'in görmesi diğer peygamberlerin görmesi gibi değildir. Bazı peygamberlerin görmesi de diğerlerinin görmesi gibi değildir. Çünkü Allah Teâlâ onlardan bazısını bazısına derece derece yükselttiğini haber vermiştir.⁶² Bu da ancak Allah'ı bilmenin ziyâdeliği iledir. Velîlerin görmesi de nebîlerin görmesi gibi, bazı velîlerin görmesi de diğer bazılarının görmesi gibi değildir. Hak Teâlâ'yı her görenin görmesi kendi istîdadına göre olur. İstîdadlar ise birbirinden ayrı ve farklıdır. Bir istîdâd başka bir istîdada benzemez.⁶³

el-Cezâirî, bu konuya örnek olarak bir mürid ile Bayezid-i Bistâmî (v. 234/848) arasında geçen bir kıssayı zikreder. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'da, el-Gazzâlî'nin *İhyâ*'da Ebû Türâb en-Nahşebî (v. 245/859)'den naklettiği, İbnü'l-Arabî'nin de *el-Fütûhât*'ta birkaç kez bahsettiği⁶⁴ bu kıs-

58 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 222, I, 394.

59 Yûsuf 12/108.

60 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 208, I, 365.

61 el-A'râf 7/143.

62 el-Bakara 2/253.

63 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 68, I, 125-126.

64 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, II, 115; el-Gazzâlî, *İhyâ ulûmi'd-dîn*, IV, 356; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 117, 215; IV, 184, 433.

sa el-Cezâiri'nin anlatımına göre şöyle olmuştur: Bir müride “Niçin gidip Bayezid’e bakmıyorsun?” denilmiş, o da “Benim Bayezid’e bakmaya ihtiyacım yok. Ben Hak Teâlâ’ya nazar ediyorum.” diye cevap vermiştir. Sonra bu mürid tesadüfen Bâyezid ile görüşmüş, gözü ona ilişince düşüp ölmüştür. Bunun üzerine Bayezid şöyle demiştir: “Bu mürid Hak Teâlâ’yı görme konusunda doğru söylüyordu. Fakat O’nu kendi istîdadına göre görüyordu. Gözü bana ilişince Hak Teâlâ’yı benim istîdadıma göre ve O’nun bana tecelli etmekte olduğu halde gördü, buna dayanamadı ve öldü.”⁶⁵

III. Hızır (a.s.) ve Velâyet

Emir Abdülkadir, bâtın ve zâhir âlimlerinin muhakkıkları gibi kendisinin de Hızır’ın peygamber olmadığı görüşünde olduğunu söyler. Hz. Mûsâ, risâlet ilmîne göre hareket ediyor, fiillerinde ve terklerinde sebepleri gözetiyor; eşyânın zâhirine vukûfu gerektiren şâhit, yemin, ikrar ve inkara göre hükmediyordu. İsrâiloğullarını idare etmek ve onların akılları seviyesine inmekle emrolunmuştu. Hızır ise bunların tersi ile hükmetmekle emrolunmuştu. Bu ise keşf ile, gaybî işleri ve sebepleri gözetmekle, kalbe vârid olan rabbânî havâtır ile hükmetmektir. Mûsâ ve Hızır arasındaki bu ihtilaf ancak kâinatla ilgili ilimler hakkındadır. Allah’ın yüce zâtı ve ilâhî sıfatlarının ilmîne gelince, onların her ikisi de nübüvvet makâmına ve efrâda âit kurbet makâmı⁶⁶ olan velâyet-i uzmâ makâmına -ki Hızır bu makâmın ehliendir- uygun olacak şekilde kemâlin son derecesindedir.⁶⁷

Hızır (a.s.) kendileri için velâyet-i âmmenin nübüvveti sözkonusu olan efrâddandır. Efrâd ise nübüvvet-i hâssa ile siddîkiyet arasında bir makam olan kurbet makâmının ehliendir. Bu makâmın ehli ilimlerini, şeriat sâhibi peygamberlerin aldığı kaynaktan alırlar. Şeriat sâhibi peygamberlerin haber verdikleri gibi Allah Teâlâ’dan haber verebilirler. Onlar peygamberler gibi akılların imkânsız göreceği ve reddedeceği şekilde Allah’ı tavsif edip isimlendirebilirler. Bu makamı, özel olarak efrâd dışında evliyânın tamamı tanımaz. Tasavvuf ehlienden birisi “Hızır nebîdir” dediğinde, o bu sözü ile teşrî’ nübüvveti demek olan nübüvvet-i hâssayı değil ancak

65 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 68, I, 126.

66 İbnü’l-Arabî’ye göre peygamberlikten sonra en üstün makâm siddîkiyet ve nübüvvet arasında olan kurbet makâmıdır. el-Gazzâlî ise peygamberlikten sonra en üstün derecenin siddîkiyet olduğunu savunmuş, onun bu görüşü İbnü’l-Arabî tarafından tenkit edilmiştir. Bk. İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, II, 262; Chodkiewicz, *el-Velâyet ve’n-nübüvvet*, s. 62-63.

67 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 151, I, 281.

velâyetin nübüvveti demek olan nübüvvet-i âmmeyi kastediyordur. Bu yolda gidenlerin sözlerinde ihtilaf yoktur.⁶⁸

Abdülkadir el-Cezâîrî, İbnü'l-Arabî'ye Hızır'ın mutlak nübüvvet ehlerinden olduğu görüşünü nisbet edenin hata ettiğini söyledikten sonra *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de Hızır'ın makâmının siddîkiyet ile teşrî' nübüvveti arasında olan mukarrabîne âit kurbet makâmı olduğuna, onun evliyânın büyüklerinden ve efrâddan kabul edildiğine dâir nakiller yapar.⁶⁹ Bunun sebebi olarak da kendisinin bu konuda anlattıklarının tersine inanan kimseler olduğunu görmesini zikreder.⁷⁰ Böyle inananlardan birisi de meşhur muhaddis İbn Hacer (v. 852/1449)'dir. el-Cezâîrî onun "Velînin nebîden daha bilgili olmaması için Hızır nebî olmalıdır."⁷¹ şeklindeki görüşünü gereksiz bulur. Çünkü zorunlu olan nebînin velîden ulûhiyet, ulûhiyete lââyık ve vâcib olan şeyler hususunda daha bilgili olmasıdır. Kâinâtla ilgili sonradan meydana gelen şeylerin (havâdis) bilgisi konusunda ise bir üstünlük söz konusu değildir. Bayezid-i Bistâmî, Abdülkadir el-Geylânî ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi bu ümmetin evliyâsının büyüklerinden çoğu kevnî mugayyebâtı İsrâiloğulları'nın peygamberlerinin çoğundan daha iyi bilir. Zaten Hızır'ın ızhâr ettiği üç mesele de ulûhiyetle alakası olmayan, kevnî sonradan olan işlerle (havâdis) ilgilidir.⁷²

IV. Velâyetin Vahiy ve Kur'ân ile İlişkisi

Hakk'ın kelâmını peygamberler işitirler, evliyânın da ondan bir nasîbi/payı vardır. Fakat işitme konusunda onların zevkleri farklı ve ayrıdır. Peygamberin zevki velînin zevki gibi değildir, onların zevkleri arasındaki fark mertebeleri arasındaki fark kadardır. Hakk'ın kelâmı da iki türlüdür: Birincisi, görülen bir vâsıta olmaksızın olan kelamdır ki ona "ilham", "ilkâ" ve benzeri isimler verilir. İkincisi, görülen bir vâsıta olan rûhânî mazharlar ile olan kelamdır ki "vahiy" diye isimlendirilir. Hakk'ın kelâmı görünen bir vâsıta olmaksızın olursa, onu işiten hakkında hiçbir keyfiyet idrâk edemez. Fakat onu işiten, yaratılmışların sözünde olan keyfiyetlerden bir keyfiyet

68 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 255, II, 22-23. Kurbet makâmı ve efrâd hakkında bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 24-25, 261-262; III, 103, IV, 82.

69 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 350, II, 316-318. Bu nakillerin yapıldığı asıl yerler için bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 199, 254; II, 41, 49, 262, 488-489, 551; III, 86.

70 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 350, II, 318.

71 Bk. İbn Hacer'in Hızır'ın nebî olduğu konusunda ileri sürdüğü deliller ve değerlendirmeler için bk. *Fethu'l-Bârî*, tashih: Muhammed Fuâd Abdülbâki-Muhibbüddin el-Hatîb, Beyrut 1379, I, 219-221.

72 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 350, II, 318.

idrâk etmeksizin Hakk'ın ondan murâdını kendi yanında yerleşmiş bulur.⁷³ Aslında evliyânın elde ettiği de vahiydir ve nübüvvet makâmına duyulan edebden dolayı "ilham" diye isimlendirilmiştir. Fakat bu vahiy veya ilham görülen bir melek vâsıtası ile değil, görülmeyen bir melek vâsıtasıyla.⁷⁴

Hak Teâlâ mutlaka her rasûl, nebî ve velî ile dilediği şey ile ve nasıl isterse, bâzen vâsıtasız, bâzen görülen ve görülmeyen bir vâsıta ile konuşur. Onlarla vâsıtasız veya görülmeyen bir vâsıta ile konuştuğu zaman onu kalpleri ile işitirler. Onlarla görülen bir vâsıta ile konuştuğu zaman kulakları ve kalpleri ile onu işitirler. Çünkü kelâm-ı nefsinin işitilme mahalli kalpler ve zihinlerdir. Kelâm-ı lafzînin işitilme mahalli ise kulaklardır. Onlar Hakk'ın kelâmını, bazı alâmetler ile şüphe ve tereddüd ârız olmayan diğer zarûrî şeyler gibi zarûrî bir ilim ile bilirler. Allah bu alâmetleri onlara tecellilerini ma'rifet ve kelâmını işitmeleri için ihsan etmiştir. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî (v. 656/1258) duâsında: "Bize beraberinde mükâleme olan müşâhede bağıyla."⁷⁵ der. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ise: "Seninle konuştuğu zaman seni müşâhedeyle erdirmez. Müşâhedeyle erdirdiğinde ise seninle konuşmaz."⁷⁶ demiştir. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, kendisinden meydana gelen her şeyde ancak Allah'ı görür, Allah ile konuşur ve ancak Allah ile olur şekilde sûretlerde müşâhedenin devamını talep etti. Nitekim Cüneyd'den rivâyet edildiğine göre "Otuz senedir ben Allah ile konuşurum, insanlar ise kendileri ile konuştuğumu zannederler"⁷⁷ demiştir. İbnü'l-Arabî'nin sözü ise gaybet-i mahz ve fenâ-i sırf demek olan müşâhede hakkındadır ki onda mükâleme olmaz. Çünkü sözden maksad ifâde etmektir. Fenâ ve gaybet hâlinde olan kimse ise işitmez, hissetmez ve anlamaz. Dolayısıyla onun konuşması abestir. Hakîm olan ise abesten yücedir. Öyleyse bu mânâdaki müşâhede mükâleme olmaz.⁷⁸

73 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 56, I, 108-109.

74 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 208, I, 365.

75 Bu duâ, Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin "*el-Hizbü'l-Kebir*" diye bilinen "*Hizbü'l-berr*"inde geçer. Şâzelî örfünde bu hizbin okunması için seçilen vakit sabah namazından sonradır ve okunurken konuşulmaz. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin bu hizb hakkında "Kim bizim hizbimizi okursa bize olan şeyler ona da olur. Bizim üzerimize gelenler onun üzerine de gelir." dediği nakledilmiştir. Bk. Abdülhalim Mahmûd, *Kazıyyetü't-tasavvuf: el-medresetü's-Şâzeliyye*, s. 146, 149.

76 Emir Abdülkadir'in naklettiği bu iki cümlelerin birincisi *Fütühât*'ta ikinci cümleden sonradır. Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I, 397.

77 el-Gazzâlî, *İhyâ*, II, 227; eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, s. 282. Aynı söz Sehl b. Abdullah'a da nisbet edilmiştir (bk. el-Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 162).

78 el-Cezâiri, *el-Mevâkif*, Mevkıf: 209, I, 374-375.

Emir Abdülkadir el-Cezâirî'ye göre Kur'ân evliyâullahın kalblerine yeniden indirilir. Muhammed ümmetinin evliyâsından Kur'ân'ın indirilmesini (tenzîl) tadan kimseler vardır. Allah velîye Kur'ân'dan bir şey indirmeyi murâd ettiğinde o kendisine indirileni bir ses duymadan, bir vâsita görmeden ve herhangi bir keyfiyet olmaksızın olduğu gibi kendi yanında nazmedilmiş olarak bulur. Bu durum ancak onların kendilerinden geçme (saik), âlemden ve kendilerinden gaybet hallerinde gerçekleşir. Allah'ın onlardan istediği şeye göre âyetin kendilerine indirilmesi tekerrür eder. Onlar bu indirilme durumunda ma'sumdurlar. Çünkü Allah'ın kelâmını "şeytanlar indirmemiştir. Bu onlara düşmez; zaten güçleri de yetmez."⁷⁹ Bâyezid'in övünerek "Kur'ân'ı istizhâr⁸⁰ etmeden ölmedim." dediği rivâyet edilmiştir. O bu sözüyle bu indirilmeyi (tenezzül) kastetmektedir. Emir Abdülkadir bu hâle sâhip kimselerden bazılarını gördüğünü söyler ve bundan dolayı Allah'a hamd eder.⁸¹

Emir Abdülkadir de bu 'indirilme'nin ehliendir. Nitekim *Kitâbü'l-Mevâkıf*'in ilk mevkîfında şunları söyler: "Allah Teâlâ beni öyle alıştırdı ki ne zaman bana bir şey emretmek veya beni bir şeyden yasaklamak istese ya da müjde vermek veya bir şeyden sakındırmak dilese veyahut bir ilmi tâlim etmek veya fetvâsını öğrenmek istediğim bir konuda yol göstermek murad etse, beni -cismim bâkî kalmakla birlikte- benden alır ve Kur'ân'dan bir âyetin işâreti ile murad ettiği şeyi bana ilkâ/ilhâm eder. Sonra beni tekrar kendi halime döndürür ve ben de gözü aydın ve eli dolu bir şekilde âyetle dönmüş olurum. Sonra bana âyetten ne murad ettiğini ilhâm eder. Âyeti harfsiz, sessiz ve cihetsiz olarak alırım. Kur'ân'ın yarısının işârî mânâ ve yorumlarını Allah bana bu tarzda ilkâ etti. Minnet Allah Teâlâ'yadır. Allah'ın kerem ve lütfundan dileğim Kur'ân'ı bu şekilde tamamlamadan ruhumu teslim etmememdir."⁸²

Emir Abdülkadir'e göre peygambere hâlini ortaya koyması, dâvetini yayması ve mûcize ile meydan okuması emredilmiştir. Velî ise bunun aksine kendi tarikatinden kardeşleri dışındakilere hâlini örtmekle ve Allah'ın kendisine olan mevhibelerini gizlemekle me'murdur. Kendisine rağmen

79 eş-Şuarâ 26/210-211.

80 İstizhâr, Kur'ân'ın gaybden kalplere indirilmesinin lezzetini almak demektir. Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, III, 414.

81 el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 209, I, 372.

82 el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 1, I, 43. Velîlerin Kur'ân'ı telakkî etmeleri konusunda bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 239; II, 119, 506, 507, 581; III, 94, 95, 96, 108, 128-131, 334, 335, 414; IV, 25, 206.

Allah bunları ortaya çıkarırsa, bu Allah'a âittir. Onun bu konuda ihtiyârı yoktur. O muhayyer bırakılsa bunları gizlemeyi tercih eder.⁸³

V. Evliyânın Tabakaları ve Mertebeleri

Abdülkadir el-Cezâîrî 350. Mevkîf'ta şöyle der:

“Allah mahlûkâtı yarattı ve onlardan âdemoğullarını seçip yarattıklarının bir çoğundan üstün kıldı. Sonra âdemoğullarından mü'minleri, mü'minlerden de evliyâyı seçti. İman sıfatında bir olsalar da velilerin pek çok tabakaları ve muhtelif çeşitleri vardır. Şeyh-i Ekber Muhyiddîn (r.a.) onlardan yüz tabakaya yakını zikretmiştir.⁸⁴ Allah Teâlâ evliyânın tabakâtından melâmiyyeyi, melâmiyyeden evtâdî, evtâddan kutbun iki veziri olan imâmeyni seçti. İmâmeynden kutubları ve efrâdî seçti ki onlar aynı mertebededirler. Kutublardan nebileri, nebilerden rasulleri, hepsinden de hepsinin efendisi Muhammed (s.a.)'i seçti.”⁸⁵

Evliyâdan öyleleri vardır ki bütün halleri ve tabakaların tamamını kendisinde toplar. Yine öylesi vardır ki ezeli inâyette Allah'ın dilediği kadarını elde etmiştir. Kutublar ve efrâd bütün tabakalarda sayılırlar. Çünkü onlar daha yüksek bir makâma yükseldiğinde o makâma giren, ondan daha yükseğine intikal eden kimse için zorunlu olan ilimler de onlarla beraber intikal eder ve onların yanında kalır. Bir şahıs bütün bu makâmların isimleriyle isimlendirilir. Bedel, veted, imâm, ferd, kutub ve sâire olur. Kutub, her zaman bir tane olur ki halleri ve makâmları kendisinde toplayan kimsedir.⁸⁶

Abdülkadir el-Cezâîrî'nin kutub, efrâd, imâmeyn, evtâd, abdâl gibi evliyânın tabakalarını, mertebelerini, sınıflarını ve özelliklerini açıklarken İbnü'l-Arabî'den⁸⁷ faydalandığı; bu konularla ilgili *Fusûs ve Fütûhât*'ta geçen bazı ifâdelerin kendisine sorulması üzerine onları îzah ettiği görülmektedir.⁸⁸

Ona göre *velâyet-i âmmе*; nefis, hevâ, şeytan ve dünyâdan ibâret olan dört düşmanla mücâhedesinde Allah'ın yardımıyla kendisine dost olduğu/kendisini üstlendiği (tevellî) kimsenin velâyetidir. *Velâyet-i hâssa*,

83 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkîf: 162, I, 298; ayrıca bk. Mevkîf: 248, I, 539.

84 Evliyânın tabakâtı, sayıları ve halleri konusunda bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 2-50.

85 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkîf: 350, II, 315.

86 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkîf: 350, II, 315.

87 İbnü'l-Arabî'nin bu konularla ilgili görüşleri için bk. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi*, s. 109-110, 189-191, 515-520, 876-878, 909-915.

88 Örnek olarak bk. el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkîf: 248, I, 554-555, Mevkîf: 285, II, 100-102, Mevkîf: 350, II, 315-316.

Allah'ın seçtiklerinin seçkinlerine (hâssa-i hâssa) âittir ki Muhammedî verâsetten ibârettir. Her velî, nebî ve rasûl Muhammedî denizden su içse de her velî Muhammedî vâris değildir. *Nübüvvet-i hâssa*, nebîye vahyeden, nebînin kendisini gördüğü veya kalbinin üzerine nüzûl eden melek vâsıtasıyla olan nübüvvetir. *Nübüvvet-i âmme-i mutlaka*, ehline “efrâd” ve “enbiyâü'l-evliyâ/velîlerin nebîleri” adı verilen mânevî mertebedir. Dolayısıyla velâyet-i âmme, velâyet-i hâssa, nübüvvet-i âmme-i mutlaka ve nübüvvet-i hâssa-i mukayyede/teşrî' nübüvvetinden ibâret dört mertebe vardır. Bu dört mertebe Hz. Âdem ile başlamıştır. O, nübüvvet-i âmme-i mutlaka ile teşrî nübüvvetine mahsus nübüvvet-i hâssa ile velî-nebîdir. Teşrî' nübüvveti Muhammed (s.a.) ile tamamlanmıştır. Teşrî' nübüvveti ile ondan sonra nebî yoktur. Kendisinde teşrî' olmayan nübüvvet-i âmme-i mutlaka ise siddîkiyyet ve teşrî' nübüvveti/nübüvvet-i hâssa arasında olan kurbet makâmından kinâyedir. Bu makâm efrâdın makâmı olup Hz. Îsâ ile tamamlanacak, ondan sonra kimse bu makâma ulaşamayacaktır. O ferdiyyet mertebesinin ehlinin sonuncusudur ve ondan sonra bir “ferd” yoktur. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî *Fütühât*'ta veya başka bir kitabında “Îsâ velâyet-i mutlakanın hâtemidir” ya da “Mutlak olarak hâtemü'l-evliyâdır”⁸⁹ dediği zaman bundan maksad, Hızır (a.s.) ve Şeyh-i Ekber gibi efrâdın makâmı olan nübüvvet-i âmme-i mutlaka mânâsına olan velâyettir. Peygamberlerden birisine vâris olmakla gerçekleşen velâyet-i âmme ise İbnü'l-Arabî'nin keşfen haber verdiği üzere en son doğacak, Çin'de dünyaya gelecek ve Hz. Şit'in kademi üzere olacak çocuk ile tamamlanacaktır.⁹⁰ Muhammedî verâset mânâsına olan velâyet, Şeyh-i Ekber ile tamamlanmıştır. Nitekim o bu durumu kinâye ile, açık olarak, nazm ve nesir ile haber vermiştir.⁹¹ Diğer peygamberlere vâris olmakla hâsıl olan velâyet ise en son doğacak olan çocuğun (hâtemü'l-evlâd) hatmü'l-evliyâ olmasına kadar sürecektir. Kıyamet yaklaştığı için ondan sonra velî olmayacaktır.⁹²

Abdülkadir el-Cezâirî, bazı dostlarına Şeyh-i Ekber'in *Fütühât*'ta hatmiyyet-i velâyet-i mutlakanın ve hatmiyyet-i velâyet-i hâssanın Îsâ (a.s.)'da olacağını, *Fusûs*'ta ise çocukların sonuncusunun Şit (a.s.)'in kademi üzere olacağını zikretmesinin tezat gibi görüldüğünü ifâde ettikten

89 Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I, 150, 151, 561; II, 9, 49; III, 514.

90 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, s. 67.

91 Örnek olarak bk. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I, 244, 318-319; II, 49-50; a.mlf., *Fusûsu'l-hikem*, s. 63.

92 el-Cezâirî, *el-Mevâkif*, Mevkîf: 353, II, 324-325; ayrıca bk. Mevkîf: 255, II, 22-23.

sonra konunun çözümünü yine *Fütûhât*'ta İbnü'l-Arabî'nin Hakîm et-Tirmizî'nin sorularına verdiği on üçüncü cevapta⁹³ bulur ve bu cevabın tamamına yakınına iktibas eder. Konuyla ilgili el-Cezâiri'nin kendi değerlendirmesi ise şu şekilde özetlenebilir: Şeyh-i Ekber ile Muhammedî verâset demek olan velâyet son bulmuştur. Çünkü o Muhammedî verâsete nisbetle nübüvvet-i mutlaka-i âmme sâhibi efrâddandı. Dolayısıyla ondan sonra Muhammedî vâris gelmeyecektir. Ondan önceki bazı efrâdda Muhammedî verâset vardı. Âhir zamanda beklenen mehdî, Muhammedî verâseti olmayan efrâddan olacaktır. İsâ (a.s.) nübüvvet-i âmme demek olan velâyet-i mutlakının hatmidir. İbnü'l-Arabî "velâyet" lafzını çoğunlukla nübüvvet-i âmme mânâsına kullanır ve bu yüzden de bir kayıt koymaksızın mutlak olarak zikreder. Dolayısıyla İsâ (a.s.)'dan sonra ferdiyyet makâmını elde edecek bir velî olmayacaktır. Çünkü ondan sonra ferd gelmeyecektir. Şeyh-i Ekber'in *Fusûs*'ta Çin'de doğacağını haber verdiği son çocuk, sâdece velâyet olması bakımından hâtem-i velâyettir. Çünkü ondan sonra hiçbir velî yoktur. Ondan sonra ancak kıyâmet vardır.⁹⁴

VI. Velâyetle İlgili Diğer Bazı Meseleler

Emir Abdülkadir ehlullahın muhakkıklarına göre velâyetin çalışılarak kazanılabilir (mükteseb) olduğunu söyler. Kendisine göre ise -ki bunun Hak tarafından kendisine ilkâ edildiğini söyler- 'velâyeti talebe muvaffak kılma' mânâsına olan velâyetin başlangıcı mevhibedir. Çünkü bu bir haldir, haller ise mevhibelerdir. Velâyetin ortası çalışıp kazanılarak elde edilir. Çünkü o gayret, çalışma, korkulara, riyazatlara ve mücâhedelere göğüs germekle olur. Velâyetin sonu ise -ki onun sonu yoktur- mevhibelerdir.⁹⁵

Abdülkadir el-Cezâiri, kerâmeti velâyetin şartlarından saymaz. Kerâmetler ne kadar yüce ve büyük olursa olsun daha kâmil (ekmeliyyet) ve Hakk'a daha yakın olmaya (akrabiyyet) delil olmadıkları gibi inâyet sâhiplerine de mahsus değildirler. Bu konu ile ilgili Emir Abdülkadir isim vermeden İbn Atâullah el-İskenderî (v. 709/1309)'den şu iki hikme-

93 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 49.

94 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 353, II, 326.

95 el-Cezâiri, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 67, I, 125. Affî velâyet mertebesinin sûfiler nazarında velinin amelleri ve mücâhedeleri ile ulaşamayacağı ilâhî bir bağış olduğunu ifade eder (*et-Tasavvuf es-sevra er-rûhiyye fi'l-İslâm*, s. 295.) Emir Abdülkadir ise velâyetin başını ve sonunu vehbi, ortasını ise kesbî kabul ederek farklı bir görüş ortaya koymuştur.

ti aktarır:⁹⁶ “Her tahsîsi (kerâmeti) sâbit olanın tahlîsi/kurtuluşu kâmil değildir.”⁹⁷ “Her kerâmeti elde eden kimsenin de istikâmeti tam değildir.”⁹⁸

Velî Muhammed (s.a.)’in sonu olmayan denizinden bir damla olduğu için kemâlinin nihâyetine erince irâdesi Allah Teâlâ’nın irâdesi ile bir olma derecesine ulaşır. Şer’an ve tab’an kerih görse ya da zıddını arzu etse bile kadim irâdenin taalluk ettiği şeyden başkasını istemez.⁹⁹

Sonuç

Emir Abdülkadir’in tasavvufla ilgili önemli eseri *el-Mevâkıf* üzerinde velâyet konusu çerçevesinde yaptığımız bu araştırma eserde konunun önemli meselelerinin ele alındığını göstermektedir. Velâyetle ilgili olan/ilişkilendirilen âyet ve hadisler işârî/tasavvufî yorum metoduna uygun olarak açıklanırken müellifin tasavvuf kültürüne ve terminolojisine olan hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Velâyet Allah’a yaklaşmak ve mânevî yakınlık olarak anlaşılmalı, bunun daha üst derecelerden bahsedilmiş, Allah’a yakınlığın O’nun isimleriyle tahalluk ve tahakkuka göre olduğu belirtilmiştir.

En büyük dâire olarak kabul edilen velâyet kendi içerisinde velâyet, velâyet nübüvveti, teşrî’ nübüvveti ve risâlet olmak üzere dört kategoride incelenmiş, son iki kategori kendilerine âit olan peygamberlerin makam ve mertebelerinin üstünlüğüne vurgu yapılmakla birlikte bir peygamberin velâyetinin nübüvvetinden üstün olduğu, ancak velîlerin peygamberlerde

96 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 124, I, 230.

97 İbn Atâullah el-İskenderî’nin *el-Hikemü’l-Atâiyye*’sinde geçen bu hikmet şöyle açıklanmıştır: Allah bazı kullarına lütuf ve inâyetini izhâr eder. Onlardan bazılarını irfânı elde edip ağıyârı ve kâinâtı görmekten kurtulana kadar bu hal devam edip gider. Bunlar ilm-i billâh ve muhabbetullah ehli olan mukarrabînin seçkinleridir. Bazılarını ise kemâlin zirvesine ulaşmaktan alıkoyar. Ona bulunduğu hâle uygun ilimleri ve amelleri gösterir. Allah onlara türlü kerâmetler lütfetse, çeşitli ibâdet ve tâatlerde bulunsalar da kendilerini görmekten, hazlarını yerine getirmekten kurtulamamış ve varlık perdesini aradan kaldıramamışlardır. Bir sâlikten kerâmetler zuhûr etmek; nefsinin âfetlerinden, şehvetlerin gâilelerinden ve Hakk’a muhâlefet sebeplerinden tamamen kurtulduğu anlamına gelmez. Kerâmetleriyle meşhur olan birçok kimsenin nefsin âfetlerinden kurtulamadıkları ve istikâmet üzere olamadıkları görülmüştür. Bk. İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysu’l-mevâhibi’l-aliyye fî şerhi’l-Hikemi’l-Atâiyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire 1380/1970, I, 276-282; Ballıkhızâde Ahmed Mâhir Efendi, *el-Muhkem fî şerhi’l-Hikem*, İstanbul 1323, I, 208-211.

98 Emir Abdülkadir’in “ولا كل من حصلت له الكرامة كملت له الاستقامة” şeklinde ifade ettiği bu sözün aslı, İbn Atâullah el-İskenderî’nin *el-Hikemü’l-Atâiyye*’sinde geçen “ربما رزق الكرامة من لم تكمل له الاستقامة (İstikâmeti tam olmayan kimsede de bazen kerâmet ihsân edilebilir.)” şeklindeki hikmet olmalıdır. Açıklaması için bk. er-Rundî, *Gaysu’l-mevâhibi’l-aliyye*, II, 35-36; Ballıkhızâde, *el-Muhkem*, II, 328-330.

99 el-Cezâîrî, *el-Mevâkıf*, Mevkıf: 102, I, 191.

olmayan bazı ilimlere sahip olabileceği görüşü vurgulanmıştır. Hızır'ın peygamber olmadığı, İbn Hacer gibi onun peygamber olması gerektiğini söyleyenlerin hata ettikleri ve İbnü'l-Arabî'ye göre onun mutlak nübüvvet ehlinde değil siddîkiyet ile teşrî' nübüvveti arasında olan kurbet makâmında, *velâyet-i âmme nübüvveti* ehlinde bir velî olduğu belirtilmiştir. Özellikle yaratılıştan ebediyete kadar her velî ve nebîye imdâdın Hz. Muhammed (s.a.)'den geldiği, Hak'tan gelen bilgilerin onun rûhâniyeti vâsıtası ile olduğu, onun şeriatının hiçbir velî ve nebî tarafından değiştirilemeyeceği, evliyânın ilimlerinin onun getirdiklerinin sınırlarını, hakikatlerini, bâtınlarını ve hikmetlerini keşfetmekten ibâret olduğu ortaya konulmuştur.

Ma'rifet ve istidadlarına göre her peygamberin ve velinin Hakk'ı görmesi ve kelâmını işitmesi farklıdır. İşte bu fark ve peygamberlik makâmına duyulan saygı dolayısıyla velîlerin Allah'ın kelâmını işitmeleri/O'ndan aldıkları bilgi asıl olarak vahiy olsa da ona "ilhâm" denilmiştir. Bu anlayışın sonucu, vahiy ve ilhâmın aynı kaynaktan olmasının gereği olarak Kur'ân/Kur'ân'ın mânâları, âyet âyet velîlerin kalplerine yeniden indirilir. Emîr Abdülkadir Kur'ân'ın işârî mânâ ve yorumlarının kendisine de bu şekilde ilkâ/ilhâm edildiğini ifâde eder.

Abdülkadir el-Cezâiri'nin Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye uyan, onun izinden giden, görüş ve düşüncelerini yayan, ifadelerindeki zor ve yanlış anlaşılan hususları izah edip açıklayan bir kimse olduğu bu araştırmanın dar sınırları içerisinde bile hemen kendisini göstermektedir. Bu durum Emir Abdülkadir'in evliyânın tabakaları, mertebeleri, sınıfları ve özellikleri ile verdiği bilgilerde ve kullandığı kavramlarda açıkça izlenebilmektedir. O, esas itibarıyla İbnü'l-Arabî çizgisinde bir tasavvuf anlayışını temsil etmiş, tasavvuf kültürünü genel olarak özümsemiş ve hazmetmiştir. Nitekim incelediğimiz konu çerçevesinde onun Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, Ebü'l-Abbâs el-Mürsî, İbn Atâullah el-İskenderî, Abdülkerîm el-Cîlî ve Abdülvehhâb eş-Şârânî gibi sûfilerin eserlerine ve görüşlerine vâkıf olduğu, zaman zaman isim bile verme ihtiyacı duymadan onların sözlerini zikrettiği, Hızır'ın velî mi nebî mi olduğu konusuyla ilgili tartışmalarda olduğu gibi zâhir ulemâsının görüşlerinden de haberdar olup yerine göre eleştirilerde bulunduğu görülmektedir.

Emir Abdülkadir, Ebü'l-Hasan en-Nedvî'nin dediği gibi âlim bir sûfî ve savaşçı bir komutan,¹⁰⁰ Emir Şekîb Arslan'ın ifâde ettiği gibi ilim ve edebde

100 Ebü'l-Hasan en-Nedvî, *Rabbâniyye lâ rahbâniyye*, Dimeşk/Beyrut 1421/2000, s. 94.

yetkin, yüce düşünceli, tasavvufta ayağı sâbit bir kimsedir. Tasavvufta sadece düşünce olarak yetinmemiş, onu amel olarak da uygulamış, tasavvufa şevk ve özlem duymakla kalmamış, tadarak tanımıştır.¹⁰¹ Onun velâyet konusundaki görüş ve düşünceleri de bu çerçevenin dışında değildir. Nitekim velâyetin vehbî mi kesbî mi olduğu konusunda sûfîlerin genel görüşünü belirttikten sonra kendi düşüncesini gönlüne ilkâ/ilham olunana göre ortaya koyması onun tasavvufî konularla sadece nazarî olarak ilgilenmeyip hal ve zevk olarak yaşadığını da göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülhalim Mahmûd, *Kaziyetü't-tasavvuf: el-medresetü's-Şâzeliyye*, Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*, I-II, Beyrut 1418/1997.
- Afifî, Ebû'l-Alâ, *et-Tasavvuf es-sevra er-rûhiyye fi'l-İslâm*, İskenderiye 1963.
- Attâr, Ferîdüddîn, *Tezkiyatü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2005.
- Ballıklızâde Ahmed Mâhîr Efendi, *el-Muhkem fi şerhi'l-Hikem*, I-II, İstanbul 1323.
- Bedevî, Abdurrahmân, *Şatahâtü's-sûfiyye*, Kuveyt 1978.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahih*, I-VIII, İstanbul 1315.
- Cezâirî, Emîr Abdülkadir b. Muhyiddîn, *el-Mevâkifü'r-rûhiyye ve'l-füyûzâtü's-Sübbûhiyye*, haz. Âsım İbrahim el-Keyyâlî, I-II, Beyrut 2004/1425.
- , *Müzekkirâtü'l-Emîr Abdülkadir: Siretün zâtiyye*, thk. Muhammed es-Sağîr Benânî-Mahfûz Semâtî-Muhammed es-Sâlih el-Cûn, Cezâyir: Şeriketü Dâri'l-Ümme, 3. Bası, 1998.
- Cezâirî, Muhammed b. Abdülkadir, *Tuhfetü'z-zâir fi meâsiri'l-Emîr Abdülkadir ve ahbârü'l-Cezâir*, I-II, İskenderiye 1903.
- Chodkiewicz, Michel, *The spiritual writings of Amir Abd al-Kader*, translated by James Chrestensen-Tom Manning, Albany: State University of New York, 1995.
- , *el-Velâye ve'n-nübüvve inde's-şeyhi'l-ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, Fransızca'dan Arapça'ya trc. Ahmed et-Tayyib, Merakeş 1999/1419.
- Churchill, Charles Henry (Colonel), *The Life of Abdel Kader, Ex-Sultan of the Arabs of Algeria*, London 1867.
- Cilî, Abdülkerîm b. İbrâhim, *el-İnsânü'l-kâmil fi ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, Kahire 1390/1970.

101 Lothrop Stoddard, *Hâzirü'l-âlemi'l-İslâmî*, trc. Accâc Nüveyhiz, nşr. Emîr Şekîb Arslan, Beyrut 1394/1973, II, 173 (Bu eser, Amerikalı yazar Lothrop Stoddard'ın *The New World of Islam* adlı eserinin Accâc Nüveyhiz tarafından yapılan Arapça tercümesiyle Emîr Şekîb'in notlarından meydana gelmektedir. Ancak hem eserin aslı ile bu notlar ayırt edilemeyecek kadar birbirine karıştığı, hem de 250-300 sayfa hacmindeki eserin aslı bu notların ilâvesiyle 1688 sayfaya çıktığı için genellikle kitap Emîr Şekîb Arslan'ın telifi sayılmaktadır. Bk. Hulusi Kılıç, "Emîr Şekîb Arslan", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 153).

- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9, 2008, sayı: 21, s. 222-253.
- Çift, Salih, *Hakim Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul 2008.
- _____, "Hatmu'l-evliyâ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320-932)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, 2005, sayı: 15, s. 351-376.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-V, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty.
- Etienne, Bruno, *el-Emîr Abdülkadir el-Cezâirî*, trc. Michael Huri, Beyrut 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- _____, *Mişkâtü'l-envâr*, thk. Ebû'l-Alâ Afîfî, Kahire: ed-Dâru'l-kavmiyye li't-tibâa ve'n-neşr, ty.
- _____, *Mizânü'l-amel*, thk. Süleymân Dünyâ, Mısır 1964.
- Hakîm, Suâd, *el-Mu'cemû's-sûfi: el-hikme fî hudûdi'l-kelime*, Beyrut 1981.
- Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, thk. Osman İsmâil Yahyâ, Beyrut 1965.
- _____, *Veliliğin sonu: Hatmu'l-evliyâ: Velâyet ve Nübüvvet Tartışması*, haz. Salih Çift, İstanbul 2006.
- Hücvîrî, Ali b. Osmân, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I-X, Kahire 1974.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tashih: Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Muhibbüddîn el-Hatîb, I-XIII, Beyrut 1379.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Kahire 1975.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *el-Fark beyne evliyâi'r-Rahmân ve evliyâi'ş-şeytân (Mecmûatü'l-Fetâvâ içinde)*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Medîne 1416/1995, XI, 156-310.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali, *el-Cevâbü'l-müstakîm ammâ seelehü et-Tirmizî el-Hakîm*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3750, vr. 240^a-253^a.
- _____, *Fusûsu'l-hikem*, nşr. Ebû'l-Alâ Afîfî, Beyrut 1980.
- _____, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, I-IV, Beyrut ty.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali, I-II, Kahire 1421/2000.
- İskenderî, İbn Atâullah, *Letâifü'l-minen*, nşr. Abdurrahmân Hasan Mahmûd, Kahire 1413/1992-1993.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, nşr. Ahmed Şemseddîn, Beyrut 1413/1993.
- _____, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1979.
- Kılıç, Hulusi, "Emîr Şekîb Arslan", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 153.
- Kuran, Ercüment, "Abdülkadir el-Cezâirî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 232-233.

- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, I-II, Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü'l-kulûb*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî, I-II, Beyrut 1426/2005.
- Muslu, Ramazan, *Emir Abdülkadir el-Cezâiri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Kahire 1955.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan, *Rabbâniyye lâ rahbâniyye*, Dimeşk ve Beyrut, 1421/2000.
- Rundî, İbn Abbâd, *Gaysu'l-mevâhibi'l-aliyye fi şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire 1380/1970.
- Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ-Abdülbâkî Sürûr, Mısır 1380/1960.
- _____, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996.
- Stoddard, Lothrop, *Hâzirü'l-âlemi'l-İslâmî*, trc. Accâc Nüveyhiz, nşr. Emir Şekîb Arslan, I-II, Beyrut 1394/1973.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1419/1998.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (Levâkihu'l-envâr fi tabakâti'l-ahyâr)*, nşr. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1418/1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-sahîh (Sünen)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, ty.